

АГРАРНЕ ПРАВО

УДК 349.42

НЕТРАДИЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ПРАВА

**В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
Національний університет
біоресурсів і природокористування України**

Розглянуто можливість розширення переліку сучасних джерел аграрного права за рахунок нетрадиційних джерел.

Джерела аграрного права, релігійні норми, аграрно-правова доктрина, принципи аграрного права.

Традиційно теорією права склад джерел права обмежувався нормативно-правовим актом, нормативним договором, правовим прецедентом і звичаєм. І лише в останній час активізувалися спроби теоретиків розширити вказаний перелік за рахунок інших джерел, які умовно можна назвати нетрадиційними. Як наслідок, будь-яке сучасне галузеве дослідження джерельної бази не може ігнорувати наявність таких джерел. Не є виключенням і галузь аграрного права. Однак слід вказати на відсутність наукових досліджень у зазначеній сфері. Тому **метою** цієї статті є вивчення інваріантності нетрадиційних джерел виступати джерелами аграрного права.

Розглядаючи варіативну можливість **релігійних (канонічних) норм** виступати сучасним джерелом аграрного права, насамперед, слід відзначити, що у загальнотеоретичному розумінні вони розглядаються як правила поведінки нормативного характеру в країнах, де релігія визнавалась одним з державних інститутів. Канонічні норми як джерело права набули широкого розповсюдження в середні віки, а сьогодні ж залишаються актуальними лише в деяких країнах Сходу [1, с. 11]. Маючи усі ключові ознаки джерел права у традиційному розумінні джерела канонічного права наділені особливостями у вигляді специфічних нехарактерних для світського права видів правових джерел (Біблія, церковне передання, канонічний звичай, церковне законодавство та ін.). Разом з тим протягом тривалого часу паралельного розвитку системи релігійного та світського права набули досить багато суттєвих специфічних ознак, що знайшли своє вираження у меті, завданнях, методах, способах та стадіях систематизації канонічно-правових приписів [2, с. 4, 7, 16]. Тому на сучасному етапі розвитку української правової системи релігійні норми відіграють факультативне значення, постають як історичні пам'ятки і витоки права та як фактори, що вплинули на

матеріальний зміст права, визначають напрям розвитку національної правової системи [3, с. 15].

Таким чином, сучасний доробок теорії права дає змогу дійти висновку, що релігійні норми не є джерелом права. Їх можна розглядати як додатковий чинник формування правосвідомості та правової культури, які досить опосередковано впливають на формування правової системи нашої держави. Будучи джерелом духовності релігійні норми охоплюють своїм локальним регулюванням лише певний ареал населення країни, обмежений належністю до числа віруючих осіб. У такому вигляді вони вчиняють відповідний вплив на систему права, зокрема через поведінку осіб, що виконують у суспільстві нормотворчі функції. Тому, не відкидаючи позитивне значення релігійних норм для становлення регламентації аграрних відносин у історичному аспекті, зокрема при формуванні внутрішньообщинних аграрних відносин, все ж слід визнати, що нині вони не мають правового впливу, не створюють юридичних наслідків, тому не є в прямому розумінні джерелами права в цілому та аграрного права зокрема. Релігійні пам'ятки становлять відповідний інтерес у історико-правових дослідженнях як одні з досить ефективних чинників суспільного регулювання у період, коли церква не була відокремлена від держави, а також у той час, коли ще не була сформована нормативна база правового регулювання аграрних відносин. Водночас не можна відкидати взаємний вплив релігійних норм і норм звичаєвого права.

Історія донесла до нас свідчення того, що **юридичні доктрини** також виступали джерелами права. На підкріплення цієї тези можна навести приклад формування **сучасного** римського права, одним з джерел якого виступали Дигести (Пандекти), що являють собою обсяговий збірник витягів з творів 39 римських юристів. Найбільше виписок було зроблено з творів двох знаменитих юристів III ст. Павла та Ульпініана, особливо з їхніх фундаментальних коментарів з цивільного права і з преторського едикту [4, с. 53]. Взагалі за образним виразом Рене Давида, юридична доктрина виступає системоутворювальною ланкою будь-якої правової системи [5, с. 106]. Вже в цьому висловлюванні у сконцентрованому вигляді подається ідея про джерельний характер юридичної доктрини. Водночас у сучасній науковій літературі наголошується на дискусійності та спірності визнання доктрини джерелом права. Проте, не зважаючи на це пропонується віднести юридичну доктрину до правових джерел, які разом з правовим звичаєм є нетрадиційними (додатковими) джерелами [6, с. 14].

Однак доктрина і в наші дні у ряді правових систем континентального права є важливим джерелом права. Так, у Швейцарському Цивільному кодексі фіксуються норми, що дозволяють органам застосування права у випадках наявності прогалін у законодавстві виносити рішення на підставі робіт відомих вчених-юристів у галузі цивільного права [7, с. 59].

Загалом юридичну доктрину розглядають як узгоджену і домінуючу в конкретний історичний період систему поглядів на правову реальність,

пріоритети, принципи, форми, засоби і методи правового регулювання суспільних відносин [8, с. 6]. У іншій інтерпретації правова доктрина розуміється як єдина система знань, структурована засобом універсальних принципів, які у своїй єдності створюють підґрунтя для розвитку різних правових систем, в тому числі і романо-германської [9, с. 16]. Для формування цілісного уявлення про юридичні аспекти будь-якого досліджуваного суспільного явища крім теоретичних підходів завжди доцільно розглядати також легальне його тлумачення. Визначення терміну «доктрина» міститься у чинних нормативно-правових актах різногалузевої належності, зокрема у Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту, затвердженій Указом Президента України від 28 вересня 2004 р. № 1148/2004, та Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. Виходячи зі змісту відповідних положень перелічених нормативно-правових актів доктриною є система концептуальних ідей і поглядів на роль, стратегію і основні напрями розвитку певного сегменту суспільних відносин.

Беззаперечним є факт, що будь-які концептуальні ідеї і погляди є результатом відповідної наукової діяльності. Таким чином, напрошується висновок про тотожність доктрини і науки, зокрема і юридичної. Водночас ці поняття, будучи спорідненими, не є повністю сумісними. За виразом С.В.Бошно щодо юридичної науки доктрина – це наукова ідея, яка заслужила визнання в середовищі професіоналів, виступає основою відповідної школи, зустріла підтримку суспільства, засвоїлась правозастосовною практикою і в силу свого авторитету стала мірою суспільної поведінки [10, с. 73]. Доктринальні тлумачення і судження про позитивне право, на думку інших вчених, надає їх визнаність державою і юридичним співтовариством. Визнання юридичної доктрини державою забезпечує втілення її теоретичних конструкцій в юридичну складову державної політики, в чинне законодавство, в нормативне і казуальне тлумачення норм права. Визнання доктрини юридичним співтовариством забезпечує впорядкованість суперечливого, нерідко хаотичного емпіричного матеріалу про право в інтересах надання йому цілісного і внутрішньо узгодженого характеру та формування ретроспективної, чинної чи прогностичної юридико-логічної моделі позитивного права [8, с. 5].

Поряд з цим юридична доктрина як джерело права має свої особливості, визначені сучасною теорією права. Так, доктрина певним чином впливає на формування і реалізацію права, виступаючи його джерелом для інших форм, в тому числі для нормативно-правового акта. Крім того, за наявності певних умов вона самостійно виконує роль форми права, тобто здійснює безпосередньо регулюючу функцію. Доктрина і судова практика не співпадають, але за певних умов можуть співвідноситися як форма і зміст. Судове рішення при цьому виступає формою, в яку втілюється доктринальне положення. Тоді доктрина виступає джерелом судової практики. Цікавим є і співвідношення між доктриною і принципами права. Відсутні підстави вважати доктриною

норми-принципи і їх наукову інтерпретацію. Норми-принципи виступають як елемент нормативного акта з усіма впливаючими наслідками, а наука, що їх коментує, не може претендувати на роль доктрини. Проте крім законодавчо закріплених принципів існують і такі, що не одержали такої форми. Саме ці принципи мають доктринальний характер. За нинішніх умов констатувати вплив доктрини на сучасного законодавця немає підстав. У цілому ж доктринальне підґрунтя повинні мати і законодавство, і судова практика, й інші джерела права [10, с. 71, 74, 78–79].

Отже, сучасна теорія права визнає юридичну доктрину і джерелом, і формою права. Водночас такий уніфікований підхід є надто дискусійним. У світлі вищенаведеного розуміння юридичну доктрину слід розглядати не інакше, як джерелом, з якого за ідеальних умов беруть або повинні брати початок формальні джерела права. Таке бачення відносить доктрину до складу первинних джерел права і ставить її в один ряд з матеріальними, політичними та ідеологічними чинниками суспільного буття. Але, набуваючи вигляду первинного джерела права, юридична доктрина одночасно втрачає ознаки вторинних джерел, тобто не є формою права.

У аграрно-правовому регулюванні **юридична доктрина** відіграє багатогранну роль. Насамперед, це можливість покладення у основу розроблюваних нормативно-правових актів певної концепції з метою уніфікації правового регулювання аграрних відносин, уникнення колізійності створюваного масиву аграрно-правових норм. Важливим є також удосконалення чинного аграрного законодавства через усунення вже існуючих темпоральних, змістовних та інших колізій, заповнення прогалів тощо.

Так, у кожній дисертації з аграрно-правової тематики у обов'язковому розділі «Практичне значення отриманих результатів» відображається їх значення, роль і місце у нормотворчій діяльності. Тим самим визнається потенційна роль одержаних доктринальних результатів як джерела права. Запобігаючи виникненню можливих дискусій з цього приводу, слід зауважити, що застосування чи незастосування запропонованих дисертантами доктринальних рекомендацій перебуває швидше у сфері рівня правової культури законодавця та інших нормотворчих органів держави.

Отже, на сучасному етапі основним призначенням доктрини є створення правових принципів, понять, термінів, методів нормотворення та застосування і тлумачення права. Особливе місце займає правова доктрина щодо принципів права. У межах правової системи між ними існує як генетичний (доктрина формує принципи права), так і функціональний зв'язок [7, с. 59].

Ще одним нетрадиційним джерелом права, яке є породженням юридичної доктрини, але набуває самостійного значення, безумовно є принципи права. **Принципи аграрного права** можна визначити як основні висхідні засади, на яких ґрунтується механізм правового регулювання аграрних відносин. Існування принципів відіграє дуже важливу роль. По-перше, існування принципів аграрного права дає змогу досягти уніфікації механізму правового регулювання аграрних відносин за

рахунок уникнення колізійності нормативно-правових актів аграрного законодавства. По-друге, розробка нових нормативно-правових актів аграрного законодавства повинна базуватися на принципах аграрного права і впливати з них. Не врахування основоположних засад, визначених принципами аграрного права, обов'язково призведе до неповного охоплення новоствореним нормативно-правовим актом специфіки аграрних відносин, які він покликаний врегульовувати, і, як наслідок, до його слабкої дієвості. По-третє, існування принципів дає змогу застосувати аналогію права у разі, коли існують аграрні відносини, не врегульовані жодним з чинних аграрних нормативно-правових актів. Регламентація таких відносин здійснюється саме за допомогою принципів аграрного права.

Природа правових принципів об'єктивна, тому вони не придумуються вченими, а виникають самостійно і незалежно від волевиявлення останніх та постійно уточнюються ними на основі узагальнень практики правового регулювання відповідних аграрних відносин, набуваючи таким чином доктринальних ознак. На сучасному етапі розвитку правового регулювання аграрних відносин актуальними є сукупність наведених нижче принципів: 1) забезпечення потреб населення і промисловості безпечною і якісною сільськогосподарською сировиною; 2) забезпечення продовольчої безпеки держави; 3) врахування особливостей сільськогосподарської діяльності; 4) вільного обрання селянами форм і напрямків сільськогосподарської діяльності; 5) забезпечення рівності учасників аграрних правовідносин; 6) підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки; 7) забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства; 8) пріоритетності соціального розвитку села; 9) екологізації сільського господарств; 10) гарантованості захисту прав сільськогосподарських товаровиробників; 11) постійного удосконалення механізму правового регулювання аграрних відносин; 12) запозичення позитивного досвіду правового регулювання аграрних відносин зарубіжними країнами.

Підсумовуючи сказане можна дійти висновку про неформальність характеру описаних нетрадиційних джерел аграрного права. Водночас слід вказати на опосередкованість їх правового впливу на сучасні аграрні відносини як чинників формування правової культури, правосвідомості, а також розробки раціональних засад нормотворення.

Список літератури:

1. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.М. Пархоменко; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 1998. – 16 с.
2. Місевич С.В. Джерела канонічного права (теоретико-правовий аналіз) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 19 с.
3. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2008. – 20 с.

4. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Д.Д. Гримм / Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 495 с.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози / Пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
6. Васильченко О.П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.П. Васильченко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 19 с.
7. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу : навчальний посібник / Л.А. Луць. – Львів : юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 256 с.
8. Зозуля А.А. Доктрина в современном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.А. Зозуля. – СПб., 2006. – 31 с.
9. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю.А. Задорожний; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2008. – 21 с.
10. Бошно С.В. Доктрина как форма и источник права / С.В. Бошно // Журнал российского права. – М. : Норма, 2003. – № 12. – С. 73.

Рассмотрена возможность расширения перечня современных источников аграрного права за счет нетрадиционных источников.

Источники аграрного права, религиозные нормы, аграрно-правовая доктрина, принципы аграрного права.

The possibility of expanding the list of agrarian law modern sources due to non-traditional sources was considered.

Sources of agrarian law, religious provisions, agrarian legal theory, agrarian law principles.